

м-р Благоица ПЕТКОВСКА

МАКЕДОНСКИОТ ПИСМЕН ЈАЗИК ВО ПРЕРОДБЕНСКИОТ ПЕРИОД И ОБИДИТЕ ЗА НЕГОВО НОРМИРАЊЕ

Преродбата (периодот од 30-те до 70-те години на минатиот век, сфатен и пошироко), за националната и културната историја на македонскиот народ го претставува оној квалитативен момент со кој отпочнува натамошниот развој на сложениот и долготраен процес на националното конституирање во XIX и XX век.

Македонското граѓанство на борбата за ослободување и даде форма на просветување на тој начин што преродбениците, со залагањето за словенска православна црква и просвета, всушност, развиваа широк дух на отпор против турската, а особено против грчката доминација.

Битна карактеристика на преродбата беше нејзината отвореност кон просветните и културните настани на соседните народи. Културно-просветните влијанија од Србија и Бугарија и во шеесетите години на XIX век беа сведени под заеднички именител "славјанизам".

Патиштата на современите национални конституирања кај Јужните Словени беа различни, па така и на посебен начин тие пристапуваа кон нормирањето на националниот јазик. При барањето на решенија за формата на литературниот јазик се формираа струи кои нудеа различни решенија.

Во такви историски рамки, при циркулација на повеќе идеи, идејата на илиризмот во Хрватска имаше свој пандан во идејата на бугаризмот, т.е. обединувањето на Словените во Турција под бугарско име. Оваа идеја, познато е, не даде историски резултат на тие очекувања, туку словенските маси, опфатени со таа идеја, подоцна ќе влезат во составот на трите нации - бугарската, македонската, српската.

Меѓутоа, кога се појави идејата на бугаризмот, таа беше прифатена во Македонија, бидејќи нудеше перспективи за македонското граѓанство. Далеку сме тогаш од искристализирана национална свест, до оформеност на самиот национален феномен, до определбата за именување

како Македонец, Македонија, македонски јазик, македонско ослободително движење, македонско прашање со конкретна содржина како што беше тоа со револуционерното ослободително движење под раководство на ТМОРО. Таквата определба тогаш беше битна заради судбината на самото движење, за одбраната на македонскиот национален индивидуалитет.

Преродбата, поставувајќи си нови барања и цели на културно-просветен план, како свое фундаментално прашање го постави прашањето за литературниот јазик во Македонија.

Во црквата и во реорганизираното ќелијно училиште се истисна грчкиот и се воведо народниот јазик. Со македонското граѓанско училиште народниот јазик дефинитивно ја презеде улогата и функцијата на писмен јазик. Деветнаесетиот век е значаен за писмениот јазик на Македонците по тоа што веќе во неговата втора деценија се изврши смената на основата на писмениот јазик. Дотогаш како јазик на нашата писменост беше црковнословенскиот во најразлични варијанти. Традиционалниот јазик, веќе во преродбенските мугри, не можеше да биде носител на преродбенската мисија, да ги задоволи граѓанските потреби за писмена комуникација.

Првите македонски писатели, Кирил Пејчиновиќ и Јоаким Крчовски, со создавањето на новата писмена традиција на народен македонски јазик, го започнаа новомакедонскиот период во историјата на нашата писменост. Кај овие автори се чувствува силното влијание на црковнословенскиот при воведувањето на народниот јазик во книжевна употреба, исто така, кај нив отсуствува смислен стремеж за поставување на една општа јазична норма, но нивното значење и улога се состои во тоа што тие се дистанцираа од традиционалниот, за широките маси неразбирлив јазик. К.Пејчиновиќ и Ј.Крчовски сфатија дека народот ќе ги чита и разбере тие книги што се напишани на неговиот жив, мајчин јазик. Тие пишуваа секој на својот дијалект, но јазикот на тие дијалекти беше поблизок до читателот, па оттаму за нивниот јазик, Теодосија Синаитски, во предговорот кон книгата "Утјешение грјешним" објавена во 1840 година, ќе напише дека тоа е: "... клуч што отворует серцето ваше, не клуч от злато или сребро, но клуч от железо и чилик, што да не се вие...".

Македонските граѓанско-општински училишта, независни од Егзархијата, со назначени домашни учители, кои по примерот на Јордан Хаџи Константинов-Џинот, Димитрија Миладинов и други учители предаваа на мајчин јазик, беа тие коишто придонесоа за утврдување на практичната реализација на нашиот писмен јазик. За потребите на ре-

формираното световно училиште и за самообразование на народот, просветителите започнаа да пишуваат и учебници на македонски јазик. Така, од средината на XIX век се појави познатата група на македонските учебникари, кои преку своите учебници напишани на македонски јазик или со многу елементи на мајчиниот народен јазик, ја изразија македонската јазична посебност наспроти тогашниот бугарски писмен јазик.

Во однос на јазикот на тие книги се појавија, главно, две тенденции кај учебникарите, првата - *да се воведе заеднички македонско-бугарски јазик* и втората - *да се воведе јазик чисто македонски*. Осамена е идејата на Григор Прличев кој се повел со мисла да создаде еден општ општословенски литературен јазик во чија основа ќе биде црковнословенскиот надграден со елементи од македонскиот народен јазик, бугарскиот и рускиот.

Кога се следи развитокот на лингвистичката мисла кај нас, со Ј.Х.К. - Џинот се омеѓува оној преднаучен период во развитокот на идејата за установување на јазична норма, за формирање на книжевен јазик, што теоретски ја постави, разработи и ја реализира во своите текстови Партениј Зографски.

Јордан Хаџи Константинов-Џинот (1820 - 1882) со својата дејност направи значаен практичен чекор напред кон определувањето на основата на литературниот јазик, воведувајќи го народниот говор во наставата. Џинот се произнесе за тоа што е литературен јазик, теоретски го постави, но понатаму не го разработи тоа прашање.

Џинот ги изнесе своите погледи за писмениот јазик во Цареградски вестник за 1852 год. преку специјалната статија *О црковном или славјанском језику* (бр. 69 и 70) и во *дописката за јусовите* (бр. 82, 83, 84 и 85).

Во дописката во бројот 84 Џинот ги поставува прашањата кој е книжевен а кој народен јазик. Тој нив ги разграничува, и укажува на тоа дека литературниот јазик не мора во се да ја следи состојбата во народните говори, иако народниот јазик ја дава основата на литературниот. Литературниот јазик треба да има норма, т.е. да има донесено правопис.

Џинот во раните педесетти години на минатиот век, беше за заеднички писмен јазик за Словените во Турција, но пред сè за Македонците и за Бугарите. Тој во својата јазична практика се стреми кон архаизација на формите на писмениот јазик, а во однос на правописот беше за него во упростување, оттука и се залага за отстранување на јусовите, за нивна замена со соодветен жив изговор за тие графеми. Од друга страна, тоа покажува дека на Џинот му беше туѓ бугарскиот писмен јазик.

Тие графеме во бугарскиот јазик служеле за одбележување на темниот вокал. За Џинот, што ги учи децата да ги знаат, читаат и пишуваат тие букви - "он е убијца на болгарството, он е запустојазик". Децата страдаат од тие букви, "не можат чисто и јасно да говорат".

Направените јазични анализи на написите на Џинот во Цареградски вестник укажуваат дека во основата на неговиот јазик лежи, главно, велешкиот говор со примеси од црковнословенскиот, српскиот и бугарскиот јазик. Јазикот на Џинот по своите фонетски црти, морфолошки, лексички и правописни, се разликува од јазикот на редакцијата и на другите соработници на весникот.

Залагајќи се за заеднички македонско-бугарски писмен јазик, по неговата концепција изложена во дописката за јусовите, со "Грамматика точно по славјанској системи", со "сказателен и творителен падеж", со инфинитив и со лексика разбирлива и за Бугарите и за Македонците, а и од другите словенски јазици, Џинот како да се надеваше на компромис со јазични особености прифатливи за двете говорни средини, иако овие погледи на Џинот се далеку од јасноста на формулацијата за заеднички "среден" јазик за Македонците и Бугарите што ја даде Партениј Зографски.

Партениј Зографски (1818-1876) е неодминлива и силна интелектуална фигура на нашето национално наследство од минатиот век што ни остави неодминлив културен прилог и историско залагање за формата на литературниот јазик. Тој беше првиот македонски учебникар, оригинален преведувач, собирач и објавувач на македонски народни умотворби. П.Зографски беше филолог кој знаеше повеќе јазици и беше упатен во школската граматика и во некои поставки на тогашната лингвистичка наука заснована на компаративен метод. Со него се заора првата бразда на балканистиката кај нас. Тој го користи трансформативниот тест, укажува на граматичките калки на црковнословенскиот во однос на грчкиот јазик, води сметка за фазите на развитокот на црковнословенскиот јазик, прави компарација на современата состојба на македонскиот, бугарскиот и рускиот јазик. П.Зографски ги познаваше и имаше изграден систем од погледи за народните говори и за нивниот однос кон литературниот јазик. Во ликот на П.Зографски ни е претставена една компетентна личност којашто идејата за установување на литературниот јазик теоретски ја постави, разработи и ја спроведе во своите текстови.

Тезата за "општ писмен јазик" тој ја презентира преку двете статии, имено *Първа часть на Грамматиката за членовите* (објавена во Цареградски вестник во 1857 год.), и *Мисли за Болгарскиот јазикъ* (објавена

во Български книжици во 1858 год.). Овој јазик теоретски беше замислен како компромис меѓу бугарските и македонските дијалекти со елементи на двете говорни целини: "... За да может да се составит еден општиј писмениј јазик прво е потребно да излезат на јаве сите местни наречија и идиотизми на јазикот ни, врху които обштијот јазик имат да се зидат: догде се не направит тоа нешто никој не может и не имат право да судит и да редит за општиј писменниј јазик, основуваешти се на едно толко, кое и да е оно, наречие, (терминот го покрива значењето на јазик) и секое подобно судење и речење, како не полно, ка е суетно и бесплодно". П. Зографски смета дека дури: "Македонското наречие не толко не требет и не может да бидет исклученно од општијот писменниј јазик, по добро ка беше ако оно сја приимаше за главна негова основа, по таја причина что оно е по пълнозвучно, по плавно, и по стројно, и в много отношении по пълно и по богато. Представители на тоа наречие се југазападните страни на Македонија".

Јазичната анализа на текстовите на П. Зографски покажува дека графиските, фонетските, акцентските, морфолошко-структурните, лексичките и синтаксичките одлики на Партениевиот јазичен систем, како и сите достоинства вткаени во творештвото на П. Зографски, разоткриваат стремеж за писмено изразување на мајчин јазик.

Иако во јазичната концепција на П. Зографски имаме двојна поставеност на основата на литературниот јазик, сметаме дека тоа не беше израз само на компромисни стремежи што можеа да се сретнат меѓу македонското граѓанство во дадените општествено-политички услови, туку токму во тие историски рамки ваквото настапување на П. Зографски претставуваше прво јавно и можно противставување на македонскиот јазик спрема употребата на бугарскиот писмен јазик, негово појасно изделеување од него. Бугарскиот писмен јазик веќе беше поставен врз основата на источнобугарските говори, беше напреднат во неговиот развоток, му недостасуваше само установеност на правопис, и за никаков јазичен компромис тука не можеше да стане збор. Беше невозможно Партениевите погледи за јазикот да се реализираат во бугарската средина во Цариград, беше невозможно тој да ги убеди бугарските културно-просветни и духовни работници да го прифатат западномакедонското наречје како основа на тој литературен јазик.

Од учебниците на П. Зографски, пак, се учеа и други луѓе на перото во Македонија. Во дејноста на П. Зографски над јазикот, во промислениот подбор на разнодијалектните црти и во грижата за обликот на писмениот јазик, во излегувањето од локалниот говор, тие: Кузман Шапкарев, Ѓорѓија Пулески, Димитрија Македонски, Константин Милади-

нов - ја согледаа обединувачката компонента во даден момент на развитокот на нашиот писмен јазик во изградба. Познато е дека обединувачката средишна улога, поддржувањето, создавањето на преемственост на јазикот е фактор од исклучителна важност, значајна динамично-прогресивна компонента во процесот на унификација на литературниот јазик.

Теоретските идеи на П. Зографски за литературниот јазик, со македонски рчулец, со текот на времето, се трансформираа и кондензираа, добивајќи го својот чисто македонски израз. Македонистите ја гледаа иднината на македонскиот народ само преку свој, самостоен пат на развиток и преку создавањето на одделен литературен јазик.

Литература

Д и м и т р о в с к и Т., Јордан Хаџи Константинов-Џинот и јазикот на Македонците (говорен и писмен). Прилози на МАНУ - Одделение за лингвистика и литературна наука, VIII/1-2, Скопје, 1983.

К о н е с к и Б., За македонскиот литературен јазик, Скопје 1967.

К о н е с к и Б., Македонскиот XIX век. Јазични и книжевно-историски прилози, Скопје 1986.

К о н е с к и Б., Јордан Хаџи Константинов-Џинот. Избрани страници, Скопје 1987.

К о р у б и н Б., Националноста, националната свест и јазикот - со осврт на македонскиот литературен јазик. Скопје 1970.

П а н д е в с к и М., Македонското ослободително дело во XIX и XX век. Куманово, 1987.

П е т к о в с к а Б., Јазичните погледи на Партениј Зографски и јазикот на неговите текстови. Магистерска теза, Скопје, 1989.